

В.Ю. Мурзін

ДО 30-РІЧЧЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА МАМАЙ-ГОРІ

Мамай-Гора, що височіє на лівому березі Каховського водосховища (її висота сягає 80 м) поблизу с. Велика Знам'янка Запорізької обл., є, безперечно, панівною точкою оточуючого рівнинного степового ландшафту (рис. 1). До створення водосховища підніжжя гори омивали води р. Кінська (Кінські Води).

Подібні незвичні витвори природи привертала пильну увагу давнього населення навколишніх територій, набували магічного, сакрального змісту і часто-густо ставали місцем останнього спочинку для представників багатьох племен і народів. Не є виключенням у цьому сенсі й Мамай-Гора, на якій знаходиться чи не найбільший у Європі могильник, до складу якого входять сотні поховань від епохи неоліту до середньовіччя включно. Зрозуміло, що така унікальна пам'ятка заслуговувала на ретельне і послідовне дослідження.

Гостра потреба у такій роботі пояснювалася ще й тим, що схили Мамай-Гори інтенсивно розмиваються водами Каховського водосховища і це призводить до руйнування археологічних об'єктів.

Проте усі чинники, що мали сприяти археологічним дослідженням на Мамай-Горі, склалися лише у другій половині 80-х рр. ХХ ст. Незадовго до цього на базі Запорізького державного педінституту був створений Запорізький державний університет (нині — Запорізький національний університет), що внесло у порядок денний необхідність розширення навчальних планів з багатьох учбових дисциплін, зокрема археології.

Для здійснення цих завдань у 1986 р. на роботу до Запорізького університету були запрошені наукові співробітники Відділу археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології АН УРСР Г.М. Тошев та його дружина С.І. Андрух.

Однак перші археологічні практики у 1986—1987 рр., обов'язкові для студентів-істориків, що закінчили I курс, проводилися Г.М. Тошевим досить далеко від Запоріжжя — поблизу

Рис. 1. Мамай-Гора

Коктебелю, щоб завершити розпочаті ним тут раніше розкопки.

Проте він не забував рекомендації І.І. Артеменко, котрий очолював у ті часи Інститут археології, висловлені ним під час підпису заяви про звільнення — звернути пильну увагу на археологічний комплекс Мамай-Гори. Після ретельних розвідок цієї місцевості за ініціативою Г.М. Тошева Запорізьким університетом була створена археологічна експедиція ЗНУ, що розпочала свій перший польовий сезон на Мамай-Горі у 1988 р. Таким чином, у 2017 р. виповнилося 30 років її плідної дослідницької праці. Треба зазначити, що за терміном своєї діяльності на одному археологічному об'єкті ця експедиція майже не знає собі рівних, якщо не враховувати довготривалі, багаторічні дослідження на провідних пам'ятках епохи палеоліту.

Усі ці роки експедицію очолював доцент Запорізького університету Г.М. Тошев (рис. 2), а його вірним і надійним помічником була доцент того ж університету С.І. Андрух (рис. 3). Головною робочою силою були і є студенти-практиканти та студенти старших курсів, які мають певну схильність до археології (рис. 4).

Користуючись своєрідним ювілеєм — 30-річчям експедиції, маємо нагоду коротко підвести основні підсумки її діяльності.

Унаслідок топо- та аеро- зйомок було простежено сотні т.зв. «плям» та межі могильника, загальна площа якого становить близько 30 га.

Рис. 2. Г.М. Тощев

Рис. 3. С.І. Андрух

На цій ділянці виявлено приблизно 700 поховань в курганах і ґрунтових могильниках.

Найбільш раннім є ґрунтовий могильник доби неоліту, у 23 похованнях якого був виявлений інвентар, зокрема вироби з кремєню. Радіовуглецевий аналіз дозволяє датувати ці поховання VI тис. до н. е. та відносити їх до кола Азово-Дніпровської культури.

Перші кургани, що сягали у висоту до 1,0 м та датувалися епохою енеоліту були розташовані в центрі могильника. У їх насипи були «впущені» більш пізні поховання, зокрема поховання ямної культури. Кілька курганів були також зведені над основними похованнями «ямників».

Більш інтенсивно могильник почав функціонувати в епоху середньої бронзи. Поховання катакомбної культури виявлені і в більш ранніх курганах, і в окремому чи то ґрунтовому могильнику, чи то в зруйнованому зсувами кургані. Найбільш яскравою річчю, знайденою тут, є кам'яна шліфована сокира.

Поховання бабинської культури — одиничні. Більш численні пам'ятки білозерської культури: виявлено п'ять поховань, що склали єдиний ґрунтовий могильник. Поховальний інвентар представлений, перш за все, типовою для цього часу керамікою.

Два поховання датуються новочеркаським етапом найбільш пізньої передскіфської культури. Якщо врахувати, що пам'яток цього часу на території степів Північного Причорномор'я відомо не так вже й багато, то їхнє відкриття та своєчасне введення до наукового обігу, безумовно, сприяє вивченню процесів переходу від пізньої доскіфської культури до культури власне скіфів.

Скіфським часом датуються 371 поховання, що були виявлені в 184 курганах. Два з них належать до епохи скіфської архаїки, інші — да-

туються другою половиною V—IV ст. до н. е. і здійснені у катакомбах різних типів.

Кургани невеликі, їх діаметр складає 5,0—12 м, невеликі за своїми розмірами і глибиною також поховальні споруди. Відповідає цій скромній картині і склад поховального інвентарю: наконечники стріл, пастові намистини. Більш коштовні речі — бронзовий казан (1 екз.), бронзові дзеркала (11 екз.), металеві прикраси (до 1,0 % поховань), акінаки та кинджали (сім випадків) тощо, зустрічаються досить епізодично.

Це свідчить про те, що у скіфські часи Мамай-Гора була останнім притулком рядового скіфського населення, причому його найбільш численному середньому прошарку, який, скоріш за все, відповідав за своїм становищем «вісьминогим» Геродота.

Додамо також, що до могильника на Мамай-Горі географічно примикає ґрунтовий некрополь XIII — початку XIV ст. Мамай-Сурка, який досліджувався співробітниками експедиції. На некрополі було вивчено 1162 поховання змішаного кочового населення цієї епохи.

В останні роки розкопується ґрунтовий могильник ногайців (151 поховання). Унікальними для цього некрополя є знайдені тут монети кримської чеканки, що дозволяють значно уточнити хронологію середньовічного могильника.

Дуже важливо зазначити, що усі матеріали, отримані під час розкопок, своєчасно та швидко вводяться до наукового обігу. На нинішній момент опубліковані всі матеріали, здобуті під час експедицій 1988—2008 рр. (чотири монографії С.І. Андрух і Г.М. Тощева). Матеріали останніх років готуються до публікації.

Необхідно також окремо сказати, що внаслідок розкопок на Мамай-Горі зібрані вель-

ми значні колекції антропологічного (зокрема скіфської доби) та палеозоологічного матеріалу, які нині активно досліджуються відповідними фахівцями.

Крім того, археологи Запорізького університету підтримують активні наукові зв'язки з колегами, фахівцями з наукових установ як ближнього, так і дальнього зарубіжжя (Німеччини, Болгарії, Румунії, США, Польщі, Словаччини та ін.). Колекції Мамай-Гори привертають увагу закордонних фахівців, які приймають участь у їх обробці.

Матеріали конференцій та польових досліджень знаходять місце на сторінках різних видань, з яких широке наукове визнання вже має збірник наукових праць «Древности степного Причорноморья и Крыма» (з 1999 р. — «Старожитності степового Причорномор'я та Криму»), ювілейний, 20 вип. якого найближчим часом з'явиться на полицях бібліотек.

Рис. 4. Розкопки на Мамай-Горі. Робочий момент

Це дає нам можливість чекати на нові знахідки і нові, вельми важливі для археологічної науки, видання. Отже, нам залишається тільки привітати з ювілеєм усіх мамай-горців і побажати їм творчої наснаги та подолання усіх труднощів, які є незмінними супутниками усіх археологічних експедицій.

*В.Ю. МУРЗІН,
доктор історичних наук,
професор Мелітопольського інституту
державного та муніципального управління*

С.Б. Буйських

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ Л.М. СЛАВІНА

Ім'я Лазаря Мойсейовича Славина (1906—1971) займає достойне його діяльності місце як в історії Інституту археології НАНУ, так і загалом в історії нашої науки, в історії Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка та в історії Національної Академії наук України.

За своє, на жаль, не дуже довге земне життя він встиг зробити дуже багато. Він був директором Інституту археології АН УРСР у найтяжчі для нього і всієї країни роки (1939—1945), а надалі (1945—1950) був заступником директора з наукової роботи. З 1939 по 1946 рр. він також активно працював на посаді Вченого секретаря Відділення суспільних наук АН УРСР. Л.М. Славін був засновником, першим і багато років (1944—1970) незмінним завідувачем кафедри археології Київського універ-

Фото 1. Меморіальна дошка на честь Л.М. Славина

ситету, одночасно будучи керівником сектору скіфо-античної, а згодом відділу античної археології Інституту. Він вів велику експедиційну роботу по дослідженню античного міста Ольвії та її сільської округи, керуючи Ольвійською експедицією впродовж 1936—